

Zemanek, Alicja

Historia botaniki w Polsce : stan badań i perspektywy rozwoju

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 37/4, 31-46

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Alicja Zemanek
(Kraków)

Historia botaniki w Polsce — stan badań i perspektywy rozwoju

Wstęp

Botanika — nauka o roślinach, wyodrębniona ok. III w. p.n.e. należy do najstarszych dziedzin naukowego poznania. Przez długie wieki rozwijała się w ścisłym związku z wiedzą o leczniczych własnościach roślin oraz praktyką rolniczą. Obecnie, jako jedna z dziedzin biologii — nauki o życiu, cechuje się ogromnym bogactwem faktów i rozbudowaną refleksją teoretyczną.

Historia botaniki jest metanauką syntetyzującą dorobek przeszłości; wyniki jej studiów służą przede wszystkim refleksji naukoznawczej nad drogami ewolucji metod badawczych i koncepcji teoretycznych; w niektórych przypadkach bywają również wykorzystywane przez współczesną naukę o roślinach. Do przeszłości botaniki sięgają systematycy, fitogeografowie i paleobotanicy, którzy poszukują diagnoz opisanych dawniej taksonów, starych okazów zielnikowych i paleobotanicznych, a także dawnych opisów przyrody ulegającej w ostatnich latach szczególnie drastycznym przemianom.

Na temat dziejów i problematyki badawczej historiografii botanicznej napisano dotychczas bardzo niewiele, zarówno w skali światowej, jak i polskiej¹. Artykuł niniejszy ma charakter szkicu poświęconego głównym

1 Do nielicznych prac ukazujących problematykę historii botaniki jako osobnej dyscypliny badawczej należą: R.L.Stuckey, E.D.Rudolph: *History of botany 1947–1972*. „Annals of the Missouri Botanical Garden” 61(1) (1974), s. 237–261; D.W.Lebiediew: *Oczierki o botaniczieskiej istoriografii XIX — naczato XX wieka*. Leningrad 1986, ss. 164. W literaturze polskiej: m.in. J.Rostafiński: *Potrzeby historii botaniki w Polsce*. „Nauka Polska” T. 2 (1919) s. 109–110; W.Grębecka: *Prace Józefa*

etapom i kierunkom rozwoju historii botaniki jako osobnej dyscypliny badawczej; znacznie obszerniejszego opracowania wymagałyby dzieje organizacji badań i nauczania historii botaniki, na szersze omówienie zasługuje też bogata literatura historiograficzna.

Dzieje dyscypliny, kierunki badań, organizacja

Badania nad dziejami nauki o roślinach rozwijają się od czasów starożytnych, dopiero jednak w dziewiętnastym stuleciu historia botaniki zyskała rangę osobnej dyscypliny badawczej. Pierwsze opracowania miały charakter przeglądów wcześniejszej literatury oraz biografii najślawniejszych uczonych. W XVII i XVIII w. ukazywały się publikacje o charakterze bibliograficznym, zatytułowane często *Bibliotheca botanica* zawierające zastawienia drukowanych prac, a czasem informacje o autorach i ich najważniejszych osiągnięciach. Przykładem może być dzieło O. Montalbanusa² lub cieszące się szeroką sławą opracowanie wybitnego przyrodnika A. Hallera³. Przed 1800 r. powstały też prace problemowe poświęcone historii niektórych dyscyplin, głównie systematyki, zamieszczane we wstępnych rozdziałach prac empirycznych⁴. Dynamiczny rozwój botaniki w XIX w. zaowocował wieloma publikacjami z zakresu dziejów tej gałęzi wiedzy. Autorem pierwszego podręcznika historii botaniki pt. *Historia rei herbariae* (T. 1–2, Amstelodami 1807–1808) był niemiecki przyrodnik Kurt Sprengel, sławny z szerokiej wiedzy przyrodniczej i humanistycznej. W ciągu XIX w. ukazało się łącznie siedem opracowań o charakterze syntetycznym, ujmujących całość dziejów botaniki lub niektóre okresy jej rozwoju⁵. Do najcenniejszych należało czterotomowe *opus magnum* Ernesta Meyera⁶ (poświęcone nauce starożytnej, średniowiecznej i renesansowej), kontynuowane przez współtwórcę fizjo-

Rostański na tle tradycji historii botaniki w Polsce. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 31, nr 2 (1986), s. 491–504; Z.Kosiek: *Badania nad historią botaniki w Polsce w latach 1945–1969*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 16, nr 3 (1971), s. 578–594.

2 O.Montalbanus: *Bibliotheca botanica*. Bononiae 1657, ss. 188.

3 A.Haller: *Bibliotheca botanica*. T. 1–2, Tiguri 1771–1772.

4 Np. M.Adanson: *Familles des plantes*. T. 1–2, Paris 1760.

5 Szczegółową analizę dziewiętnastowiecznych podręczników historii botaniki przeprowadza D.W.Lebiediew, zob. przyp. 1.

6 E.H.Meyer: *Geschichte der Botanik*. Königsberg, T. 1 – 1854, T. 2 – 1855, T. 3 – 1856, T. 4 – 1857.

logii roślin Juliusza Sachsa⁷ (lata 1530–1860) oraz Józefa Greena⁸ (lata 1860–1900). W dwudziestym wieku opublikowano w wielu językach ponad dziesięć podręczników historii botaniki powszechnej, w tym cztery po drugiej wojnie światowej⁹. Ukazało się ponadto wiele prac poświęconych dziejom tej nauki w poszczególnych krajach, m.in. Francji, Rosji, Stanach Zjednoczonych, Szwecji¹⁰. Obecnie dorobek historiografii botanicznej na świecie liczy kilkanaście tysięcy prac szczegółowych, dotyczących różnych aspektów rozwoju dyscypliny.

Podobnie jak w studiach nad dziejami innych dziedzin nauki zaznaczają się dwa kierunki badań: internalistyczny obejmujący tzw. wewnętrzny nurt rozwoju nauki, czyli dzieje idei naukowych, oraz eksternalistyczny (zewnątrzny) poświęcony badaniu uczonych jako grupy społecznej w szerszym kontekście kulturowym.

Najczęściej podejmowane tematy badawcze można ująć w następujących punktach¹¹:

I. Kierunek internalistyczny

1. Historia metod, pojęć i teorii botanicznych
2. Rozwój poszczególnych dyscyplin
3. Dzieje nomenklatury (nazewnictwa botanicznego)

II. Kierunek eksternalistyczny

1. Dzieje instytucji naukowych — katedr, instytutów, ogrodów botanicznych, towarzystw naukowych itd.
2. Historia zbiorów botanicznych
3. Dzieje wydawnictw botanicznych
4. Historia wypraw i kolekcjonerstwa roślin

7 J.Sachs: *Geschichte der Botanik vom 16 Jahrhundert bis 1860* München 1875, ss. XII, 612.

8 J.R.Green: *A history of botany. 1860–1900, being a continuation of Sachs' „History of botany, 1530–1860”*, Oxford 1909, ss. 543.

9 Np. N.A.Bazilewskaja, J.P.Bielokoń, A.A.Szczerbakowa: *Kratkaja istorija botaniki*. Moskwa 1968, ss. 310; K.Mägdefrau: *Geschichte der Botanik: Leben and Leistung grosser Forscher* Stuttgart 1973, ss. 314; A.Morton: *History of botanical science. An account of the development of botany from ancient times to the present day*. London 1981, ss. 474.

10 Ad. D. de Virville: *Histoire de la botanique en France*. Paris 1954, ss. 394; A.A.Szczerbakowa: *Istorija botaniki do 60-ch godow XIX w. (Dodarwinowskiy period)*. Nowosibirsk 1979, ss. 365; J.Ewan: *A short history of botany in the United States* New York 1969, ss. 174; R.E.Fries: *A short history of botany in Sweden*. Uppsala 1950, ss. 162.

11 T.Kuhn: *Dwa bieguny*. Warszawa 1985, s. 168–175.

5. Biografie botaników

W skali światowej bardzo niewielu badaczy poświęca się studiom nad historią nauki o roślinach; są to na ogół botanicy o zamiłowaniach historycznych traktujący badania przeszłości po amatorsku. Stąd też obok cennych prac na temat rozwoju swoich dyscyplin, publikują często artykuły rocznicowe i nekrologi niewielkiej wartości naukowej. Mnogość „literatury okolicznościowej”, z którą często utożsamia się uprawianie historii nauki, jest zapewne przyczyną niechęci przeważającej części przyrodników do refleksji historycznej. Nic dziwnego zatem, że stopień opracowania poszczególnych zagadnień jest niezadowolający. Brakuje zarówno badań źródłowych, opierających się na analizie zachowanych materiałów, jak i nowoczesnych syntez.

Wiele ważnych problemów wciąż czeka na opracowanie, a istniejące prace, pochodzące często z ubiegłego wieku lub początków naszego stulecia wymagają aktualizacji. Do najbardziej zaniedbanych dziedzin należy biografistyka. W wielu krajach opublikowano wprawdzie słowniki o różnym stopniu dokładności¹², wciąż jednak brakuje szczegółowych opracowań monograficznych, większość bowiem istniejących prac — to wspomnienia i nekrologi wymagające rzetelnej weryfikacji.

W porównaniu z poziomem refleksji historycznej nad dziejami takich dyscyplin jak fizyka, chemia, medycyna czy farmacja, botanika pozostaje daleko w tyle. Dorobek w tej dziedzinie nie nadążył za ogromnym postępem metodologicznym, jaki dokonał się w historii nauki drugiej połowy XX w. m.in. za sprawą tzw. historiograficznej rewolucji w filozofii nauki. Większość prac dotyczących dziejów botaniki — to tradycyjne opracowania o charakterze idiograficznym. Brakuje analiz metodologicznych z pogranicza historii i filozofii nauki. Nic dziwnego zatem, że w filozoficznej refleksji nad nauką botanika jest prawie nieobecna.

Słaby stopień rozwoju badań jest odzwierciedleniem braku instytucji badawczych, zarówno w skali światowej jak i polskiej. W prowadzeniu prac historyczno–dokumentacyjnych specjalizuje się jedynie Hunt Institute for Botanical Documentation w Carnegie–Mellon University w Pittsburgu, założony w 1961 r. (początkowo jako Hunt Botanical Library) dzięki prywatnej fundacji Rachel Mc Masters Miller Hunt. W różnych placówkach historii nauki działających w uniwersytetach i instytucjach

12 Do najobszerniejszych opracowań biograficzno–bibliograficznych należą słowniki: J.H.Barnhart: *Biographical notes upon botanists*. T. 1–3. Boston 1965 [1966]; F.A.Stafleu, R.Cowan: *Taxonomic literature*. T. 1–6. Utrecht 1976–1986.

badawczych historia botaniki należy do dziedzin uprawianych niezmiernie rzadko.

Do nielicznych czasopism poświęconych dziejom nauki o roślinach należy „Chronica Botanica” (New York i in., od 1935 r.) i „Huntia” (Pittsburg, od 1964 r.). Artykuły dotyczące różnych aspektów historii dyscypliny ukazują się rzadko w periodykach z zakresu historii nauki, np. „British Journal for the History of Science”, „The Journal of the History of Biology”; częściej — w czasopismach botanicznych np. „Annals of the Missouri Botanical Garden”, „Candollea”, „Plant Science Bulletin”, „Regnum Vegetabile”, „Taxon” itd.

W Polsce studia nad rozwojem nauki o roślinach cieszą się dawnymi tradycjami. Najwcześniejsze opracowania, pochodzące z końca XVIII w., mają charakter obszernych wstępów zamieszczanych w pracach botanicznych¹³. Próbą zestawienia dorobku polskiego przyrodoznawstwa była odnotowana bibliografia francuskiego badacza Jeana B. Dubois *Essay sur l'histoire litteraire de Pologne* (Berlin 1778).

Na początku XIX w. ukazało się kilka prac dotyczących historii dyscyplin i teorii botanicznych¹⁴, biografistyki¹⁵, dokonano też pierwszych syntez polskiego piśmiennictwa¹⁶. Przejawem wyodrębniania się historii botaniki jako osobnej dyscypliny były pierwsze doktoraty z tej dziedziny: Wojciecha Adamskiego w Uniwersytecie Wrocławskim i Henryka Szopowicza w Uniwersytecie Jagiellońskim. Praca Adamskiego¹⁷ miała charakter syntezy biograficzno-bibliograficznej, podsumowującej dorobek polskiej botaniki. Opracowanie Szopowicza, zatytułowane „*Vita Simonis Syrenii [...]*” (Kraków 1841) dotyczyło biografii Syreniusza oraz oceny

13 Np. S.B.Jundziłł: *Opisanie roślin w prowincji Wielkiego Księstwa Litewskiego naturalnie rosnących*. Wilno 1791, ss. 572, nlb. 14.

14 Zarys historii anatomii, fizjologii i systematyki zamieścił I.R.Czerwiakowski w podręczniku *Botanika ogólna* (Z. 1, Kraków 1841); dzieje teorii płciowości roślin przedstawił T.Chałubiński (1843), dzieje systematyki — K.Zaczyński (1846).

15 Opublikowano m.in. życiorys Stanisława Bonifacego Jundziłła (J.Jundziłł 1850), Krzysztofa Kluka (A.Waga 1843), Wilibalda Bessera (J.Wyszyński 1845).

16 Spośród prac syntetycznych do najważniejszych należał przegląd polskiej literatury botanicznej W.Adamskiego *Dissertatio inauguralis sistens prodomum historiae rei herbariae in Polonia* (Wrocław 1825) oraz obszerny szkic historii nauk przyrodniczych w naszym kraju, uwzględniający botanikę, zamieszczony przez G.Belke i A.Kremera w polskim przekładzie podręcznika Jerzego Cuviera *Historia nauk przyrodzonych* (Wilno, T. 1 – 1853, T. 2 – 1854, T. 3 – 1854, T. 4 – 1854, T. 5 – 1855).

17 Zob. przyp. 16.

jego dzieła. *Zielnik* [...] (Kraków 1613). Niestety, żaden z owych doktorantów nie został zawodowym historykiem nauki (Adamski poświęcił się florystyce, Szopowicz — praktyce lekarskiej).

Pierwszym polskim historykiem botaniki, twórcą tej dyscypliny jako osobnej dziedziny badawczej był Józef Rostafiński (1850–1928), profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, znakomity badacz w dziedzinie systematyki glonów i śluzowców, który jako dojrzały uczonej porzucił naukę empiryczną dla studiów nad historią nauki¹⁸. Dzieje botaniki rozpatrywał na szerokim tle historii kultury, w ścisłym związku z innymi naukami o życiu (głównie medycyną i rolnictwem). Dorobek historyczny Rostafińskiego, na który składa się ponad 40 publikacji, obejmuje głównie studia źródłoznawcze nad najstarszą polską literaturą przyrodniczą (XV–XVI w.) i nomenklaturą botaniczną, a także interdyscyplinarne prace nad rolą roślin w kulturze ludowej. Na marginesie swojej bogatej twórczości zajmował się biografistyką, dziejami instytucji naukowych, opublikował też krótki szkic syntetyczny poświęcony historii polskiej botaniki. Pomnikowe dzieło *Średniowieczna historia naturalna* (Cz. 1–2, Kraków 1900), zawierające zestawienie najstarszych polskich źródeł botanicznych wraz z wykazami nazw, stosowanych dla poszczególnych gatunków, jest do dziś jednym z nielicznych tego typu opracowań w literaturze światowej. Obraz najwcześniejszych etapów rozwoju nauk przyrodniczych w Polsce uzupełniają prace *Nasza literatura botaniczna XVI wieku oraz jej autorowie lub tłumacze* (Kraków 1888), *Porównanie tak zwanych zielników Falimierza, Spiczyńskiego i Siennika* (Kraków 1888), a także *Medycyna na Uniwersytecie Jagiellońskim w XV wieku* (Kraków 1900). Syntezą wieloletnich studiów uczonego nad historią nazewnictwa stał się *Słownik polskich imion rodzajów* [...] (Kraków 1900).

Prace Rostafińskiego stanowią początki nowoczesnego piśmiennictwa z historii nauk przyrodniczych w Polsce. Był on wielkim propagatorem rozwijania badań nad dziejami nauki. W artykule *Potrzeby historii botaniki* (1919) sformułował program badawczy w tej dziedzinie. Jako jeden z pierwszych na świecie, rozpoczął w 1920/1921 r. wykłady w Uniwersytecie Jagiellońskim, z zakresu historii nauk biologicznych i botaniki. Rostafiński zasłużył się również w organizacji badań nad historią nauki. W 1900 r. wziął udział w tworzeniu Sekcji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych (w obrębie Komisji Bibliograficznej AU),

¹⁸ Działalność J. Rostafińskiego w dziedzinie historii botaniki omawia W. Grębecka, zob. przyp. 1.

przekształconej w 1910 r. w osobną Komisję Akademii Umiejętności. Pełniła ona aż do 1952 r. rolę ciała koordynującego badania nad dziejami biologii w naszym kraju. Warto podkreślić, że Rostafiński zgromadził w Instytucie Botaniki UJ cenny księgozbiór starych druków botanicznych, który stał się podstawą dzisiejszych bogatych zbiorów Biblioteki Instytutu Botaniki PAN i UJ.

Odzyskanie niepodległości Polski przyczyniło się do wzrostu zainteresowania dziejami nauki, a szczególnie wkładem polskich uczonych w rozwój myśli naukowej. Jednym z najwcześniejszych opracowań zespolonych historii nauk przyrodniczych w naszym kraju był tom jubileuszowy „Kosmos”, zawierający rozdziały poświęcone poszczególnym dyscyplinom botaniki¹⁹.

Wybitnym kontynuatorem myśli Rostafińskiego stał się Bolesław Hryniewiecki (1875–1963) — profesor Uniwersytetu Warszawskiego — florysta i fitogeograf prowadzący studia historyczne na marginesie badań empirycznych²⁰. W jego dorobku historiograficznym, na który składa się ponad 60 publikacji, największe znaczenie mają nowoczesne studia biograficzne nad życiem i działalnością Michała Hieronima Leszczyca-Sumińskiego (1937), Antoniego Schneebergera (1938), Edwarda Strasburgera (1938) oraz wielu innych. Był też autorem pierwszego, i jak dotąd jedyne, podręcznika historii botaniki w języku polskim *Zarys dziejów botaniki* (Warszawa 1949), poprzedzonego kilkoma pracami syntetycznymi²¹. W ciągu swojej długoletniej działalności Hryniewiecki

19 M.Korczewski: *Rozwój fizjologii roślin w Polsce*. „Kosmos”, Tom Jubileuszowy (1928), s. 28–39; J.Lilpop: *Zarys rozwoju paleobotaniki w Polsce*, j.w. w., s. 87–98; B.Pawłowski: *Rozwój florystyki i systematyki roślin w Polsce w latach 1872–1925*, j.w. s. 45–64; M.Skalińska: *Zarys rozwoju genetyki w Polsce*, j.w. s. 40–44; W.Szafer: *Zarys rozwoju geografii roślin w Polsce w ostatnim 50-leciu*, j.w. s. 64–86; A.Wodziczko: *Rozwój anatomii i cytologii roślin w Polsce w ostatnim pięćdziesięcioleciu (1875–1925)*, j.w. s. 3–27.

20 W.Gajewski: *Bolesław Hryniewiecki 20 II 1875 — 13 II 1963*. „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” Vol. 32 nr 3 (1963), s. 463–472; W. Szafer: *Bolesław Hryniewiecki 1875–1963*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” R. 9 Nr 1 (1964), s. 75–83.

21 B.Hryniewiecki: *Historia botaniki powszechnej. Historia botaniki w Polsce* [w:] Poradnik dla samouków. T. 7, Warszawa 1927, s. 547–744; B.Hryniewiecki: *Zarys historii botaniki w Polsce*. Précis de l’histoire de la botanique en Pologne. Publié par la Société Botanique de Pologne à l’occasion du III-ème Congrès des Botanistes Slaves tenu à Varsovie du 24 au 26 juin 1931, Warszawa 1933, s. 3–46, tabl. 1–57; B.Hryniewiecki: *Rozwój botaniki w Polsce*. Polska Akademia Umiejętności — Historia Nauki Polskiej w Monografiach 8, Kraków 1948, ss. 54.

zgromadził bogate materiały archiwalne, które uległy w dużej części zniszczeniu podczas drugiej wojny światowej.

W latach powojennych dużą rolę w rozwoju badań nad dziejami nauki o roślinach odegrał Władysław Szafer (1886–1970) — fitogeograf, paleobotanik, współtwórca idei ochrony przyrody. Szafer uprawiał refleksję historyczną przez całe życie, na marginesie niezwykle intensywnej działalności botanicznej²². W jego ogromnym dorobku naukowym, na który składa się blisko 600 prac, historia botaniki obejmuje dużą część, bo ponad 100 publikacji. Interesował się zarówno biografistyką, dziejami instytucji naukowych, historią idei i dyscyplin botanicznych, jak i bieżącą dokumentacją życia naukowego. Spośród prac biograficznych szczególne miejsce zajmuje oryginalne studium naukoznawcze *Twórczość w życiu naukowca* (1968) pionierskie w literaturze światowej. Wiele uwagi poświęcił Szafer refleksji nad rozwojem dyscyplin, głównie geografii roślin i ochrony przyrody. Dziejów botaniki w Krakowie dotyczy monografia *Zarys historii botaniki w Krakowie na tle sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego* (Kraków 1964, wersja angielska — Warszawa 1969) oraz obszerny szkic *Botanika w Krakowie w okresie wojny 1939–1945* (Kraków 1959). Cennym dokumentem życia naukowego jest książka *Wspomnienia przyrodnika* (Wrocław–Gdańsk 1973) ukazująca w barwny sposób dzieje polskiej botaniki, oglądane z perspektywy jej współtwórcy i organizatora. W ostatnich latach życia Szafer prowadził starania o założenie w Krakowie Zakładu Historii Botaniki. Niestety, nie doczekały się one realizacji, a zgromadzone bogate archiwum znalazło się w Bibliotece Jagiellońskiej.

Nowy etap w rozwoju studiów historyczno–botanicznych zapoczątkowało utworzenie w 1964 r. Zespołu Historii Botaniki Zakładu (obecnie Instytutu) Historii Nauki Oświaty i Techniki PAN, koordynującego studia prowadzone w różnych ośrodkach. Zespół włączył historię botaniki do programu badań nad dziejami nauki polskiej; obszernie rozdziały poświęcone tej dyscyplinie znalazły się w podstawowych opracowaniach zbiorowych, takich jak *Historia nauki polskiej*²³, *Historia nauk przyrodniczych*

22 Działalność W.Szafera w dziedzinie historii nauki przedstawia S.Brzozowski: *Władysław Szafer 1886–1970*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 16, nr 3 (1971), s. 595–602.

23 P. Rybicki: *Botanika* [w:] B. Suchodolski (red.): *Historia nauki polskiej*. T. 1 Wrocław–Kraków 1970, s. 316–320; H. Barycz: *Botanika* [w:] B. Suchodolski (red.): *Historia nauki polskiej*. T. 2. Wrocław–Kraków 1970 s. 128–131; K. Opalek: *Historia naturalna*, j.w. s. 353–365; S. Brzozowski: *Botanika* [w:] B. Suchodolski (red.): *Historia nauki polskiej*. T. 3. Wrocław–Gdańsk 1977 s. 490–501; Z. Kosiek: *Botanika*

w Polsce²⁴, *Słownik biologów polskich*²⁵. Podjęto również nowoczesne studia źródłowe nad różnymi aspektami dziejów nauki o roślinach. Ich rezultatem było ogłoszenie wielu artykułów na łamach m.in. „Studiów i Materiałów z Dziejów Nauki Polskiej”, „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” oraz kilku monografii. Funkcję przewodniczących Zespołu sprawowali: Ludmiła Karpowiczowa, Henryk Bukowiecki, Alina Doroszewska i Wanda Grębecka, która od lat pełni rolę inicjatora wielu opracowań zbiorowych oraz sesji naukowych.

W 1991 r. Zespół Historii Botaniki przekształcony został w Zespół Historii Biologii; w tym samym roku zreaktywowano pod przewodnictwem Tomasza Majewskiego Komisję Historii Nauk Biologicznych w obrębie Komitetu Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Program badawczy obydwu ciał, wzbogacony o problematykę historii zoologii, stanowi kontynuację dotychczasowych prac.

W 1983 r. powstała Sekcja Historii Botaniki Polskiego Towarzystwa Botanicznego, której inicjatorem był Zbigniew Mirek, a pierwszą przewodniczącą — Jadwiga Dyakowska. W tym samym roku urządzone zostało Muzeum Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, z osobnym działem archiwalnym gromadzącym dokumenty pisane, ikonograficzne (głównie fotografie), nagrania dźwiękowe i nagrania video ilustrujące dzieje nauki o roślinach. Muzeum pełni funkcję uzupełniającą w stosunku do Archiwum Polskiego Towarzystwa Botanicznego, zorganizowanego w 1979 r. przez Tomasza Majewskiego.

Stan opracowania poszczególnych zagadnień

Jak wynika z danych, zgromadzonych dotychczas do przygotowanej *Bibliografii polskiej historiografii botaniki*, nasze piśmiennictwo poświęcone dziejom nauki o roślinach obejmuje obecnie około 2000 publikacji, tj. artykułów, książek i komunikatów²⁶. Poziom prac jest ogromnie róż-

[w:] B. Suchodolski (red.): *Historia nauki polskiej*. T. 4 Cz. 3 Wrocław–Łódź 1987 s. 339–359.

24 Z. Kosiek: *Botanika* [w:] K. Maślankiewicz (red.): *Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*. Warszawa 1983, s. 414–480.

25 S. Feliksiak (red.): *Słownik biologów polskich*. Warszawa 1987 ss. 618.

26 Analizę piśmiennictwa z lat 1945–1969 przeprowadza Z. Kosiek (zob. przyp. 1); na szczególne omówienie zasługują prace opublikowane w pozostałych latach: w artykule niniejszym podano jedynie przykłady publikacji dotyczących najważniejszych zagadnień.

nicowany. Przeważająca większość — to życiorysy uczonych, głównie nekrologi oraz luźne eseje poświęcone dziejom instytucji lub dyscyplin botanicznych, opracowane z okazji rocznic, stąd też dużo w nich nieścisłości i błędów. Tylko niewielki procent publikacji ma charakter monografii, opierających się na rzetelnych studiach źródłowych oraz problemowym podejściu do omawianych zagadnień.

W obrębie problematyki eksternalistycznej stosunkowo najlepiej opracowane są dzieje instytucji (katedr, instytutów, ogrodów botanicznych) w najstarszych ośrodkach botanicznych: gdańskim²⁷, krakowskim²⁸, wileńskim²⁹; znacznie gorzej przedstawia się poziom wiedzy na temat ośrodków młodszych, utworzonych po drugiej wojnie światowej. Spośród towarzystw naukowych jedynie Polskie Towarzystwo Botaniczne posiada obszerne opracowania historyczne³⁰; do rzadkości należą prace poświęcone działalności botanicznej innych towarzystw. Podstawą studiów nad historią i oceną zawartości zbiorów botanicznych jest syntetyczna praca Z. Mirka³¹. Nieliczne są dotychczas monograficzne studia dotyczące poszczególnych zielników i kolekcji muzealnych³². Ważnym etapem stu-

27 M.in.: T.Sulma, Z.Schwarz: *Z dziejów botaniki na Pomorzu Gdańskim*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Ser. B, Z. 14 (1968) s. 25–74; T.Sulma, Z. Schwarz: *Z dziejów botaniki na Pomorzu Gdańskim*. Cz. II. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Ser. B, 2. 27 (1977) s. 63–118.

28 M.in.: A.Piekielko: *Historia Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*. Uniwersytet Jagielloński — Varia 164, Kraków 1983 ss. 114; W.Szafer: *Zarys historii botaniki w Krakowie na ile sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków 1964 ss. 170; A.Zemanek: *Historia botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim (1780–1917)*. Uniwersytet Jagielloński — Rozprawy Habilitacyjne 164. Kraków 1989 ss. 168.

29 M.in.; J.Babicz, W.Grębecka (red.): *Wkład wileńskiego ośrodka naukowego w przyrodnicze poznanie kraju (1781–1842)*. Monografie z Dziejów Nauki i Techniki T. 141. Wrocław–Łódź 1988 ss. 300.

30 50 lat Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Monografie z Dziejów Nauki i Techniki T. 77 (1972) s. 7–156; zbiór artykułów opublikowanych z okazji 65-lecia PTB — „Wiadomości Botaniczne” T. 30 Z. 3–4 s. 217–422.

31 Z. Mirek: *Polish herbaria*. „Polish Botanical Studies. Guidebook Series” N 2. Kraków 1990, ss. 74.

32 M.in.: A.Piekielko: *Dwa osiemnastowieczne zielniki ze zbiorów Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Wrocław–Gdańsk 1981, ss 194; P.Köhler: *The Javanese Pteridophyta collected by Marian Raciborski housed in the Herbarium of the Jagiellonian University (KRA)*. „Zeszyty Naukowe UJ — Prace Botaniczne” 186 (1989) s. 127–133; Z.Radwańska-Paryska: *Zielnik brata Cypriana z Czerwonego Klasztoru*. „Polish Botanical Studies, Guidebook Series”, N 5. Kraków 1991, ss. 218.

diów biograficznych było opublikowanie *Słownika biologów polskich* oraz zamieszczenie wielu życiorysów w *Polskim słowniku biograficznym*. Mimo to poziom wiedzy na temat życia i działalności naukowej naszych botaników jest w dalszym ciągu niezadowalający. *Słownik biologów polskich* nie ujmuje pełnej listy badaczy świata roślin; wielu uczonych nie posiada żadnych drukowanych biogramów, duża część ma tylko nekrologi. Do rzadkości należą opracowania biograficzne połączone z właściwą oceną dorobku naukowego, jak np. Ludwika Grabowskiego³³, czy Mariana Raciborskiego³⁴. Niezwykle rzadko ukazują się wspomnienia botaników, mające charakter cennych źródeł, jak np. książka Władysława Szafera, czy obszerny artykuł Andrzeja Środonia³⁵.

Do najslabiej zbadanych należą problemy internalistycznej historii nauki; brakuje zarówno nowoczesnych syntez dziejów poszczególnych dyscyplin, jak i analizy wkładu polskich uczonych w rozwój idei naukowych. Stosunkowo najlepiej opracowane są początki fizjologii roślin w Polsce, wiele artykułów poświęcono historii florystyki i geografii roślin, znacznie mniej — paleobotanice oraz innym dyscyplinom. Podstawę dalszych badań nad historią florystyki stanowią opublikowane w ostatnich latach bibliografie prac dotyczących poszczególnych grup roślin³⁶. Wśród studiów źródłoznawczych ważne miejsce zajmują prace Rostafińskiego, kontynuowane w bardzo wąskim zakresie przez późniejszych autorów. Ukazały się opracowania zawartości botanicznej dawnych polskich prac przyrodniczych: Marcina z Urzędowa³⁷, Jana Jonstona³⁸ i Krzysztofa Kluka³⁹.

33 T.Majewski: *Ludwik Grabowski — polski fitopatolog i mykolog*. „Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych” Z. 250, Phytopatologia Polonica 5, Warszawa 1981, ss. 122.

34 J.Kornaś (red.): *Marian Raciborski — studia nad życiem i działalnością naukową*. Uniwersytet Jagielloński — Varia 210. Kraków 1986 ss. 160.

35 A.Środoń: *Daty i wspomnienia autobiograficzne*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 36, nr 1 (1991) s. 3–24.

36 Bibliografia flory glonów (J.Siemińska 1990), grzybów (A.Skirgiełło, Vol. 1–3, 1988), porostów (W.Fałtynowicz 1983), roślin naczyniowych za lata 1971–1980 (M.Nowak 1991).

37 M.Furmanowa i in.: *Lecznictwo renesansowe w Polsce na podstawie „Herbarza” Marcina z Urzędowa*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Ser. B, Z. 2 (1959) s. 233–314.

38 H.Bukowiecki i in.: *Botanika farmaceutyczna w dziełach Jana Jonstona*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Ser. B, Z. 28 (1978) s. 101–126.

39 J.Mowszowicz: *Problematyka systematyki roślin w „Dykcjonarzu roślinnym” Krzysztofa Kluka* [w:] J.Babicz i in. (red.): *Krzysztof Kluk przyrodnik i pisarz rolniczy*.

Zagadnienia botaniki powszechnej rzadko były przedmiotem studiów historycznych, większość publikacji — to artykuły popularne referujące dzieje poszczególnych dyscyplin i idei botanicznych, ogłaszane na łamach „Biologii w Szkole”, „Kosmosu” i „Wiadomości Botanicznych”.

Wiele prac z pogranicza biologii i filozofii, analizujących poglądy niektórych badaczy świata roślin, m.in. Jana Wolfganga Goethego ogłosił A. Bednarczyk !40 .Małopopularne w Polsce są wydawnictwa źródłowe, cieszące się dużym powodzeniem w krajach zachodniej Europy. Jednym z niewielu osiągnięć w tym zakresie jest przekład dzieła Teofrasta z Erezu *Historia plantarum*, opatrzony obszernymi komentarzami !41Znacznikro- mniejszy charakter ma polski wybór tekstów z pracy Pliniusza starszego *Historia naturalis*. !42

W porównaniu do innych dziedzin nauki, takich jak np. medycyna czy farmacja, których dzieje przedstawione są w nowocześnie ujętych polskich podręcznikach, botanika znajduje się daleko w tyle. Jedyny, jak dotychczas podręcznik B. Hryniewieckiego, wydany ponad czterdzieści lat temu, obecnie jest bardzo trudno dostępny. Z nowszych opracowań syntetycznych posiadamy rozdziały dotyczące botaniki, zamieszczone w poszczególnych tomach *Historii nauki polskiej*, *Historii nauk przyrodniczych w Polsce* d42z opublikowane w formie osobnych szkiców !44 .

Aktualne prace i perspektywy badawcze

Grupa badaczy zainteresowanych historią botaniki w Polsce, skupionych w Zespole Historii Biologii Instytutu Historii Nauki Oświaty i Techniki PAN oraz w Sekcji Historii Botaniki Polskiego Towarzystwa Botanicznego, obejmuje 21 osób. Większość stanowią botanicy prowadzący studia historyczne tylko na marginesie prac empirycznych; zaledwie cztery osoby — to historycy botaniki; jeden magister, dwóch doktorów,

„Monografie z Dziejów Nauki i Techniki” T. 102 s. 37–44.

40 A. Bednarczyk: *Johann Wolfgang Goethe. Problemy metodologiczne teorii typu morfologicznego*. Monografie z Dziejów Nauki i Techniki T. 81 Wrocław 1973 ss. 178.

41 Teofrast: *Badania nad roślinami*. Opracował i tłumaczył z języka greckiego Jerzy Schnayder. Kraków 1961 ss. 386.

42 Pliniusz — *Historia naturalna* [wybór]. Przekład i komentarz I. i T. Zawadzkich. Biblioteka Narodowa, Ser. II nr 128. Wrocław–Kraków 1961 ss. LXXVIII, 506.

43 Zob. przyp. 23, 24.

44 M.in. J. Komaś, J. Zurzycki: *Botany in Poland*. Kraków 1959 ss. 35.

jeden pracownik samodzielny⁴⁵. Liczba profesjonalnych historyków botaniki jest uderzająco skromna w porównaniu z badaczami dziejów innych dyscyplin nauki, np. farmacji — 27 osób.

Historia botaniki znajduje się w programie badawczym Katedry Fitoopatologii Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, gdzie prowadzony jest wykład monograficzny z tego przedmiotu (w wymiarze 30 godz. rocznie). Mimo braku osobnego czasopisma, istnieją stosunkowo duże możliwości publikowania prac z historii botaniki. Od wielu lat zamieszczają je czasopisma poświęcone historii nauki m.in.: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” (od 1991 r. — „Analecta. Studia z Dziejów Nauki”), a także periodyki botaniczne, m.in. „Acta Societatis Botanicorum Poloniae”, „Polish Botanical Studies”, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Artykuły popularnonaukowe i informacyjne drukowane są w „Kosmosie”, „Wszechświecie” oraz „Wiadomościach Botanicznych”.

Prowadzone obecnie prace skupiają się głównie wokół problematyki eksternalistycznej historii nauki. Mimo opublikowania wielu artykułów i monografii, dalekie od ukończenia są studia nad rozwojem botaniki w najdawniejszych ośrodkach tzn. Gdańsku (Z. Schwarz), Krakowie (A. Zemanek), Warszawie (W. Grębecka, T. Majewski) i Wilnie (W. Grębecka). Przygotowywane jest m.in. opracowanie poświęcone krakowskiemu szkółom botanicznym, działającym w Krakowie na przełomie XIX/XX w., a także praca zbiorowa na temat roli polskich ogrodów botanicznych i arboretów w rozwoju nauki. Spośród zbiorów botanicznych przedmiotem monograficznego opracowania (P. Köhlera) jest zielnik botaników wileńskich z przełomu XVIII/XIX w., zachowany w Instytucie Botaniki PAN w Krakowie. W dziedzinie biografistyki planowane są studia nad życiem i działalnością Kazimierza Piecha (A. Jankun, M. Reymanówna), Józefa Rostafińskiego (opracowanie zbiorowe) oraz korespondencja klasyka XIX-wiecznej biologii, Edwarda Strasburgera z polskimi uczonymi (K. Rostański). Od wielu lat gromadzone są materiały do przyszłego *Leksykonu polskich botaników*, na razie publikowanie krótkich sformalizowanych biogramów rozpoczęto na łamach „Wiadomości Botanicznych”. W zakresie prac źródłoznawczych bliskie ukończenia jest polskie tłumaczenie dzieła Teofrasta z Erezu *De causis plantarum* poświęconego zagadnieniom fizjologii i filozofii przyrody (przekład z języka greckiego

45 Mgr P.Köhler, dr B.Gomółka, dr W.Grębecka, dr hab. A.Zemanek.

H. Wójtowicza, z botanicznymi komentarzami H. Bukowieckiego). Wieloletnie studia z zakresu nomenklatury, dotyczące eponimów, tzn. nazw roślin pochodzących od nazwisk polskich botaników prowadzi Z. Mirek. Ciągłe w niedostatecznym stopniu rozwijane są badania nad problematyką internalistycznej historii botaniki. Stąd też na szczególną uwagę zasługuje planowane opracowanie dziejów polskiej mykologii (T. Majewski) oraz paleobotaniki (M. Reymanówna i E. Wcisło–Luraniec). Podsumowaniem dotychczasowych studiów będzie gromadzona od wielu lat *Bibliografia polskiej historiografii botaniki*.

Podstawą dalszego rozwoju badań w naszym kraju nad dziejami nauki o roślinach powinno być utworzenie zakładu lub pracowni historii botaniki, gdzie byłoby możliwe systematyczne prowadzenie działalności badawczej oraz kształcenie nowych specjalistów w tej dziedzinie. Zakłady takie istnieją dla innych dyscyplin naukowych, np. medycyny czy farmacji. Ze względu na dawne tradycje uprawiania historii botaniki, odpowiednio wykształconą kadrę naukową oraz bogate zbiory historyczne, zgromadzone w Bibliotece Jagiellońskiej, w Instytucie Botaniki i w Muzeum Ogrodu Botanicznego UJ, najlepsze warunki do utworzenia tego typu zakładu posiada Uniwersytet Jagielloński.

W skali światowej do ważnych zadań należy utworzenie Międzynarodowego Towarzystwa Historii Botaniki (lub w szerszym ujęciu — Historii Biologii). Badacze dziejów innych dyscyplin (np. geologii, medycyny czy farmacji) posiadają tego typu organizacje, cieszące się wieloletnimi tradycjami.

Wydaje się, że w dalszym rozwoju badań nad dziejami nauki wzrastać będzie rola interdyscyplinarnych studiów nad różnymi zagadnieniami z pogranicza dyscyplin. Zaangażowania wielu specjalistów wymaga na przykład zbadanie procesu kształtowania się w naszym kraju początków nauki o przyrodzie, wyrastającej z wielowiekowej tradycji ludowej. Przykładem nowoczesnych studiów interdyscyplinarnych, ujmujących częściowo tę problematykę mogą być prace prowadzone w ostatnich latach w Pracowni Historii Farmacji Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, koordynowane przez Barbarę Kuźnicką. W części botanicznej badania te obejmowały studia etnobotaniczne nad nazewnictwem ludowym, użytkowaniem roślin leczniczych oraz wiedzą o nich zawartą w dawnej polskiej literaturze przyrodniczej. Studia te, w których brali udział historycy farmacji, botaniki, medycyny, językoznawcy i historycy kultury zasługują na kontynuację. Interdyscyplinarnego ujęcia wymaga np. ocena poziomu wiedzy przyrodniczej, zawartej w klasycznych dziełach staro-

polskiej literatury: m.in. Stefana Falimirza, Marcina Siennika, Hieronima Spiczyńskiego, Szymona Syreniusza.

Od wydania dzieła J. Rostafańskiego *Średniowieczna historia naturalna* minęły 92 lata. Zasługiwałoby ono na nowoczesną reedycję, z uwzględnieniem nowych źródeł oraz dotychczasowych osiągnięć historii botaniki, farmacji, językoznawstwa i mediewistyki.

W dalszej perspektywie bardzo ważne byłoby opracowanie podręcznika historii botaniki powszechnej (z ukazaniem dróg ewolucji najważniejszych dyscyplin i idei botanicznych) oraz obszernej syntezy dziejów polskiej botaniki na tle nauki światowej. W szerszej niż dotychczas skali powinny być prowadzone prace dokumentacyjne nad rejestracją i gromadzeniem materiałów rękopiśmiennych i ikonograficznych, dotyczących zarówno przeszłości, jak i obecnych wydarzeń, odchodzących nieuchronnie w przeszłość. Wiąże się z tym konieczność zorganizowania archiwum i muzeum polskiej botaniki (najlepiej w powiązaniu z Zakładem Historii Botaniki). Istniejący obecnie niewielki dział archiwalny Muzeum Ogrodu Botanicznego UJ oraz Archiwum PTB, borykające się z dużymi trudnościami lokalowymi, są zaledwie zawiązkami tego typu instytucji.

Rozwój metodologiczny historii nauki i naukoznawstwa końca XX w. stawia przed historykami nauki specjalne zadania, do których należy m.in. dostarczanie danych historycznych filozofom nauki, a także podejmowanie tematów badawczych służących rozwiązywaniu dyskusyjnych kwestii teoretycznych, jak np. roli kumulacji i rewolucji w rozwoju poszczególnych dyscyplin. Należałoby też rozwinąć w szerszym niż dotychczas zakresie dyskusję pomiędzy historykami i filozofami nauki oraz przyrodnikami prowadzącymi badania empiryczne. Wzrost świadomości historycznej oraz podwyższenie poziomu refleksji naukoznawczej może stać się jednym z czynników ułatwiających porozumienie między uczonymi działającymi w wąskich dyscyplinach biologii, wywodzących się często ze wspólnego źródła.

